

FÜSTÖSS LÁSZLÓ¹

Karinthy Frigyes – a technika és tudomány értő csodálója

Élete eseményeit a megélt technikai csodák időrendjében foglalta össze. A repülés és a rádió egész életében lelkesedésének forrása maradt. Utolsó két évét mindenképp az orvostudománynak köszönhette – a köszönet tárgyiasult formája, az *Utazás a koponyám körül*, az önmegfigyelés művészi naplója. *A líra logika – de nem tudomány*, mondja József Attila, ám Karinthy logikája leleplező és lényegyet feltáró, ami a tudománynak is célja. Karinthy írásaiban a természettudomány ismerete magától értetődő igény, az áltudományos leegyszerűsítések pedig semmivé lesznek sziporkázó ötletei tüzeiben. Sok száz, egyenként néhány oldalas írása nem csupán pénzügyi okokból született ebben a formában, hanem mert módszere a kutatóéval volt rokon, akinek természetes eszköze a lényegre törő, rövid közlemény – ugyancsak nem elsősorban pénzügyi megfontolásokból.

Karinthy Frigyes (1887-1938) gondolkodását a tudomány író kortársai közül mindenkinél jobban befolyásolta. Igen hamar jutott a mesék birodalmából a tudományos-fantasztikus kalandregényekig. Tízéves korában elkészül első regénye, az *Utazás a Merkúrba* egyetlen gépelt példánya. A négy évvel később írt, műfajában érettnak mondható *Nászutazás a Föld középpontján keresztül* már újságban jelent meg, viszont az első rész kivételével a többi elveszett. De a megmaradt fejezetből is kiolvasható, hogy mit tart a műfaj lényegének. Ezt azután később programként is megfogalmazta: „...a wellsi fantasztikum a legszigorúbb logikai építmény: soha valóságos várat nem támasztottak alá annyi alvázzal, gerendával és keresztvassal, mint ezeket a légvárakat. A képzelet, mely itt közöttünk a valóság országában aránylag szabadon csaponghat mint meseanyag és álomkép, nála, a tulajdon birodalmában, minden lépéséről számolni tartozik a logikai szükségszerűség törvényszéke előtt. ...mennyivel naivabb, gyermekesebb, szegényebb, színtelenebb a Verne elképzelése, mely pedig közönséges értelemben fantasztikusabb, mert kevésbé tudományos, kevésbé törődik a logikai valószínűséggel, csak a fantasztikus élményt tartva szem előtt. Verne többet merít a valóságból, Wells többet a lehetőségéből – és kiderül, hogy az, amit nem ismerünk, de lehetségesnek tartunk, egyszóval a logikum mindenben izgalmasabb és érdekesebb, és jobban szárnyalja képzeletünket, mint az, amit el tudunk ugyan képzelni, de nem tartunk lehetségesnek.” [1]

A tudomány tiszteletét az apai házból hozta magával, amit később a Markó-utcai reálgimnáziumban elszenvedett kudarcok sem öltek ki belőle, sőt, elmélyítették: érettségi után matematika-fizika szakra iratkozott, a Műegyetemen is hallgatott előadásokat és látogatta Négyesy szemináriumait. Végül is nem kellett választania: néhány hét előadás látogatás után anyagi okokból a gyakorló újságírói pálya maradt az egyetlen lehetőség. Újságíróként jutott közel a technika csodáihoz: a repülőgéphez, a rádióhoz:

¹ *Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Fizikai Intézet; 1111 Bp. Budafoki út 8;
fustoss@hotmail.com

„Ezerkilencszázkilenc, Budapest. Lehetetlen, hogy eszembe ne jusson. Egy stráfos szekér vendégrúdján robogok ki a Rákosra... Odakint vagy százezer ember hemzseg és tolakodik, senki sem lát az orra elé, de nem is akar: a szemek fölfelé fordulnak. – Végre hat óra felé ... közel, egészen közel, de fölöttünk, fölöttünk! szabadon lebegve, dacosan és mérgesen tart felénk egy óriási, kerek szárnyú sárga cserebogár. Még egy perc, és már a fejünk fölött van - alul, lábak helyett, kerek lógnak lefelé, oldalról tisztán látni a két szárny között Blériot bőrsipkás fejét.” [2]

A primer lelkesedés hangja mellett fellelhető a kortársi gondosság, amely leltározza a közkinccset:

„De aki e korban először repült, először hallotta a tulajdon fülével, amit száz kilométer távolságban beszélnek, abban nem az egyén, hanem az Ember, az emberi Fajta élte át először ezt a csodát, mert Fajtánk keletkezése óta, húszezer év után, ez a generáció jutott el először olyan érzéki élményekhez, amiben nem volt része őseinknek soha.” [3]

Karinthy beleértette az emberiség kultúrkincsébe a technika eredményeit, de megértésükkel szinte mindig bajba jutott – ez derül ki Mátyás király udvarában:

„Először is – kezdtem az előadást –, szerkeszteni fogunk egy olyan puskát, ami percenként hatvan golyót tud kilőni magából, a támadócsapatokat egyszerűen le lehet kaszálni az ilyennel. Ezt a szerkezetet gépfegyvernek hívják.

A munkások visszafojtott lélegzettel várták parancsaimat. - Hát - kezdtem -, először is vegyünk egy izét...

Ejnye csak... hogy is csinálják a gépfegyvert? – Hát – mondtam nagyot fohászkodva -, vegyünk egy hogyhijjátot...

No né, a micsodáját neki, hiszen én nem tudom, hogy kell gépfegyvert csinálni. Valami olyanféle dolog az, mint egy film, forgatni kell; az Innen-Onnan rovatban egyszer olvastam is, hogy állítják össze...” [4]

Tudományos-fantasztikus regényeiben a technika, a tudomány azt a keretet adja, amelyen belül Karinthy szabatosan kifejtheti emberi gondjait. Faremidó lakói, a szolaszik, kristály-szerű robotok. Ösztönök nélküli értelmük ismeri a tudomány válaszait, az emberi bizonytalankodást csak egy-egy hibás saját példányukon figyelhetik meg: „Az ilyen beteg szolaszit onnan lehet megismerni, hogy a szeme befelé fordul; zavart és lázas szavaiból kiderül, hogy a saját agyát látja a világ helyett, amit látni kellene, s úgy beszél agyáról, erről az egyszerű és jelentéktelen műszerről, mely csak használata révén ér valamit, mintha az volna maga a világ. Azon vitatkozik, hogy a tér, az tulajdonképpen idő, és hogy az anyagban benne van az erő, de az erőben nincs anyag; fontos és eldöntendő kérdésnek állítja, hogy én akarom-e, amit akarok, vagy a természet akarja, hogy lehet-e akarni szabadon, vagy lehet-e akarni, hogy akarjon az ember; hogy tudom-e, amit gondolok, vagy gondolom-e, amit tudok; hogy a tudatot én hoztam-e a világra, vagy a tudat hozott engem s már megvolt, mikor én nem voltam; hogy van-e anyag nélkül erő, és elképzelhető-e egy felsőbb anyagnélküli intelligencia...” [5]

A *Capillaria* a férfi-nő kapcsolatról állít valami nagyon szubjektívet, és a vizsgálatba bevonja a tudományos módszert is, természetesen annak vesztére. Karinthy képes az *Így kutattok ti* megalkotására, bizonyítva, hogy hiába a korszerű eszközök és módszerek, ha prekoncepciók is vannak.

A *Mennyei riport*-ban a túlvilági vezető Diderot Archimédész pragmatizmusán szörnyülködik:

„– H agyj nekem békét. Semmi közöm hozzá, mire kell őfelségének a gépem. Talán bizony elhoztad Athénból a száz aranyat, amiből kifizethetem ezt a nyomorult szállást, s még anyagot is vehessek a kísérleteimhez? Engem nem fogadott fel Fülöp házi tanítónak a nehézfejű királyfi mellé, görög hazám pedig még a fürdő árát se fizette ki, ahol a vízbemártott test törvénye kiderült.” [6]

Archimédész alkalmas hős egyéb mindennapi tudományos gondok megjelenítésére is:

„Megyek és melegiben elmondom Lepidosznak, a Ptolemaeus-Akadémia elnökének!
Az elnök szívesen fogadta Archimédeszt, meghallgatta a tételt, összehúzott szemmel kijelentette, hogy a dolog nagyon érdekes, efféléről volt ugyan már szó, ha nem is ebben a formában – és felsorolta mindazoknak az akadémiai tagoknak nevét, akik foglalkoztak a kérdéssel. Megígérte, hogy összehívja a kongresszust, ahol vita tárgyává teszik, mint felmerült lehetőséget, s a Tudományok Enciklopédiájában kijelölik megfelelő helyét. Ehhez persze idő kell.

– De én mindjárt megmutatom, ha akarja, mondta Archimédész, – Van itt egy kád valahol?

Az Elnök finoman mosolygott,

– Fölösleges. Engem az ilyen gyerekes dolgok, mint a vízben való pancsolás mindenféle tárgyakkal, nem érdekel - engem a Tudomány érdekel! Egyébként pedig nem szoktam fürödni.” [7]

Nemcsak ábrázolta a tudományt, de eredményeket is elért. A ma hálózatelméletének egyik fontos tételét igen szemléletesen fogalmazta meg.

„Egyébként kedves játék alakult ki a vitából. Annak bizonyításául, hogy a Földgolyó lakossága sokkal közelebb van egymáshoz, mindenféle tekintetben, mint ahogy valaha is volt, próbát ajánlott fel a társaság egyik tagja. Tessék egy akármilyen meghatározható egyént kijelölni a Föld másfél milliárd lakója közül, bármelyik pontján a Földnek - ő fogadást ajánl, hogy legföljebb öt más egyéneken keresztül, kik közül az egyik neki személyes ismerőse, kapcsolatot tud létesíteni az illetővel, csupa közvetlen – ismeretség – alapon, mint ahogy mondani szokták: „Kérlek, te ismered X. Y.-t, szólj neki, hogy szóljon Z. V.-nek, aki neki ismerőse... „ stb.

– Na, erre kíváncsi vagyok – mondta valaki – hát kérem, mondjuk... mondjuk, Lagerlöf Zelma.

– Lagerlöf Zelma – mondta barátunk –, mi sem könnyebb ennél.

Két másodpercig gondolkodott csak, már kész is volt.

Hát kérem, Lagerlöf Zelma, mint a Nobel-díj nyertese, nyilván személyesen ismeri Gusztáv svéd királyt, hiszen az adta át neki a díjat, az előírás szerint. Márpedig Gusztáv svéd király szenvedélyes teniszjátékos, részt vesz a nemzetközi nagyversenyeken is, játszott Kehrlinggel, akit kétségkívül kegyel és jól ismer – Kehrlinget pedig én magam (barátunk szintén erős teniszjátékos) nagyon jól ismerem. Tessék nehezebb feladatot adni!” [8]

A logika alkotásaiban és a mindennapi életben is fontos szerepet játszott Karinthynál.

A 22-es csapdájának szillogizmusa frappánsan jelentkezik grafológiai jellemzéseiben: „...én azt állítottam, hogy én igenis hiszek a grafológiában, tehát a grafológus rosszul találta el, hogy én nem hiszek a grafológiában, de miután rosszul találta el, csak azért találta el rosszul, mert az egész grafológia nem ér egy fabatkát sem, tehát nem hiszek a grafológiában, tehát igaza van a grafológusnak.” [9]

Szellemesen egyensúlyoz a tudomány és áltudomány határán:

„A remek Chesterton egy helyen a következő elmés váddal próbálja neveltségessé tenni a "tudományos tébolyt", ahogy ő nevezi: "Világ kezdete óta sok százezer öreg asszony állítja, hogy látta a kísértetet – és erre jön négy vagy öt öregember, és azt állítják, hogy ez a sok öregasszony nem látta a kísértetet." A vád elmés, s ha igaz volna, meg is bélyegezné a tudományt. Csakhogy nem igaz – a tudomány meghallgatása nélkül imputál állításokat, amiket a valódi tudomány soha nem állított. A valódi tudomány soha nem állította, hogy a százezer öregasszony nem látta a kísértetet – a valódi tudomány annyit kockáztat csak meg, hogy amit százezer vénasszony látott, az talán nem kísértet volt.” [10]

De ha kell, iróniája megsemmisítő:

„A Magyar Metapszichikai Társaság fájdalommal jelenti, hogy kedvenc kísértete, Ideoplazma Úr, túlvilági attasé és valóságos belső titkos szózat, a legutóbbi ülésen jobblétre

szenderült, vagyis megszűnt, vagyis megszületett vagy nem tudom, hogy híják ezt, mikor egy kísértet meghal. A drága halott földi maradványait, egy marék libazsíros vattát, amit tizennegyedik László Laci világhírű médiumprímás füle mögött találtak, Schrenck-Notzing spiritiszta püspök oldalzsebében helyezik örök nyugalomra!” [11]

Képes volt felismerni a tudomány és művészet valódi kölcsönhatásainak eseteit:

„Leonardo da Vinci, egy napon repülőgépe előtt állván (mert a Gioconda mosolyának költője valóságos szárnyakkal akart a magasba repülni, nem képletességgel, mint a dilettánsok és rajongók hiszik), így szólalt meg: "Ez a gép nem lehet jó, mert nem szép." Nem lehet jó, nem lehet helyes, nem lehet használható valóság. Ennél mélyebb összefüggést művészet és világ között nem fejeztek ki eddig.” [1]

Tudomány és művészet kettősségét önmagára nézve Karinthy elegánsan oldotta meg:

„Továbbá azt álmodtam, hogy két macska voltam és játszottam egymással.” [12]

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. K.F.: H. G. Wells. Nyugat, 1921. június 16.
2. K. F.: Rádió ... Rádió In: Címszavak a Nagy Enciklopédiához, Szépirodalmi, Budapest, 1980, 1. kötet 163. oldal.
3. I.m. 167 oldal.
4. K. F.: Századom gyermeke. In: Az egész város beszél, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1958, 2. kötet, p.119.
5. K. F. Utazás Faremidóba – Capillária. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1957, 38. oldal.
6. K. F.: Mennyei riport. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1958, 127. oldal.
7. K. F.: Heuréka. In: Cirkusz, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1956, 1. kötet 331. oldal.
8. K. F.: Láncszemek. In: Címszavak a Nagy Enciklopédiához, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980, 1. kötet 350. oldal.
9. K. F.: Grafológia. In: Az egész város beszél, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1958, 2. kötet, 499. oldal.
10. K. F.: Isten felfedezése. In: Címszavak a Nagy Enciklopédiához, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980, 1. kötet 90. oldal.
11. K. F.: Libazsíros vatta. In: Címszavak a Nagy Enciklopédiához, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980, 1. kötet 113. oldal.
12. K. F.: Ötórai záróra. In: Az egész város beszél, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1958, 2. kötet, 516. oldal.